

УДК 64 (477.83) “19” 1914 – 1918
М 42

Оксана МЕДВІДЬ

УЧАСТЬ ГРИЦЯ КОССАКА У ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАННЯХ 1914 – 1920 рр.

У статті простежено процес формування суспільно-політичних поглядів Г.Коссака на тлі соціально-економічного і політичного життя Західної України першої половини ХХ ст., висвітлено його участь у бойових операціях Першої світової війни, військово-організаційну діяльність у період становлення Збройних сил Західноукраїнської Народної Республіки і Української Народної Республіки 1918 – 1920 рр.

***Ключові слова:** Гриць Коссака, легіон УСС, Галицька армія, національно-визвольний рух.*

У процесі визвольних змагань першої половини ХХ ст. українському народові неодноразово доводилося зі зброєю в руках виборювати свободу, захищати незалежність своєї держави. З цією метою творилися національні військові формації – легіон Українських січових стрільців, армії Української Народної Республіки, повстансько-партизанські формування Наддніпрянщини, Галицька армія, Українська повстанська армія. Серед цих військових формацій почесне місце належить легіону УСС, який завзятою боротьбою за волю України здійснив подвиг.

В історіографічному масиві українських визвольних змагань першої половини ХХ ст. дуже мало спеціальних праць, присвячених військовим діячам національних військових формувань – легіону Українських січових стрільців (1914 – 1918) і Галицькій армії (1918 – 1920). Найбільше конкретно-історичної інформації про фронтіві дороги Г.Коссака у складі легіону УСС і Галицької армії, його участь у Листопадовій

національно-демократичній революції 1918 р. містять військово-історичні нариси й мемуарно-аналітичні публікації діячів ЗУНР, генералів, старшин і стрільців легіону УСС та Галицької армії [1]. На сучасному етапі розвитку української історіографії постали перші узагальнюючі праці з історії визвольних змагань першої чверті ХХ ст., українського січового стрілецтва та Галицької армії, в яких фрагментарно показано участь Г.Коссака в політичному житті Галичини початку ХХ ст. Вивченням історії УСС та УГА займалися М.Литвин і К.Науменко, В.Гордієнко, Б.Якимович [2] та ін. Однак бойовий шлях Гриця Коссака у їхніх працях заторкується побіжно.

Мета цієї статті – на основі невідомих і маловідомих історичних фактів, почерпнутих переважно з архівосховищ та мемуарної літератури, висвітлити участь Г.Коссака у формуванні та бойових діях легіону Українських січових стрільців у роки Першої світової війни, показати його роль у боротьбі галицьких українців за національно-державну незалежність.

Народився Гриць Коссака 7 березня 1882 р. у сім'ї багатодітного коваля Йосипа Коссака в Дрогобичі. Після закінчення школи та вчительської семінарії знайшов роботу в Бережанах на Тернопільщині. Там закохався у вродливу вчительку Ольгу Яцковську. Подолавши опір її батьків, польських шляхтичів, вони у 1908 р. одружилися і вчителювали у Козові. Згодом молода пара перебралася в Ясеницю Сільну, що поблизу Дрогобича, де Гриць став управителем школи.

Великою школою життя стали його знайомство і спілкування з Іваном Франком. На запрошення Г.Коссака Каменяр відвідав Ясеницю Сільну і став почесним гостем на відкритті нового будинку “Просвіти”. Аматори Ясениці Сільної під керівництвом народного вчителя і за участю його дружини поставили “Наталку Полтавку”. У сімейних альбомах довго зберігалися світлини Г.Коссака з І.Франком [1, 4].

Вагомий внесок Гриця Коссака у розвиток січового стрілецького руху. “Український військовий рух у провінції, – відзначав наш земляк військовий історик О.Думін у книзі “Історія Легіону УСС”, – розгортався завдяки енергії та наполегливості окремих запасних старшин та національно-свідомих діячів, там де знайшлися такі люди, як, наприклад, у

бориславській заглибині – директор копалень Філіп Левинський, Гриць Коссак, Клим Гутковський, Антін Максимович, Теодор Бундзяк та Лев Лепкий” [4, 110].

За умов, коли Балканська війна 1912 – 1913 рр. засвідчила, що Європа перетворилася на порохову бочку, а політичне протистояння Російської та Австро-Угорської імперій у будь-який час могло перерости у збройне, провідники січового стрілецького руху вважали за необхідне використати ситуацію для досягнення національної незалежності, готувати українство до війни. Запасний старшина кавалерії австрійської армії Г. Коссак, який регулярно проходив військову підготовку на курсах у Бельгії, Греції, Трієсті, особисто керував вишколом січовиків Ясениці Сільної. Обраний кошовим отаманом, він дістав своїм стрільцям однострої та зброю – старі чеські кріси системи Кропачка. На знаменитому Шевченківському здвигу 28 червня 1914 р. у Львові його вихованці виступили окремим відділом, мали кінний підрозділ і були серед кращих [5, 85]. А незабаром їм довелося демонструвати вишкіл на фронті.

З перших днів Першої світової війни мальовничі простори Галичини стали ареною велетенського побоїща. Російські війська у прикордонних битвах завдали австрійцям поразки і розгорнули широкий наступ. Створена у Львові Бойова управа очолила формування у складі австрійської армії Легіону Українських січових стрільців. Близько 10 тисяч добровольців зібралися на початку вересня у Стрию. Але уряд дозволив залишити тільки дві тисячі. Один з двох куренів Легіону очолив отаман Гриць Коссак [Литвин М., Науменко К., 23].

З великою енергією та завзяттям він готував своїх стрільців і старшин до важких випробувань, віддавав їм свій досвід і знання. Часу виявилось обмаль. У другій половині вересня 1914 р. російські дивізії відкинули частини 2-ої австрійської армії на карпатські перевали. Фронт наблизився до Мукачева. 7 жовтня курінь Коссака вийшов на Ужоцький перевал, де пройшов бойове хрещення [4, 117].

Курінь Г.Коссака особливо прославився в пам'ятній битві на г. Маківці навесні 1915 р. Тоді, наприкінці квітня, росіяни розпочали генеральний штурм австрійських позицій на горі, яка перекривала їм доступ до закарпатських низин, до Угорщини й

Чехії. Коли вони проломили оборону й оволоділи вершинами, командування кинуло в бій січовиків. Енергійною атакою сотні Г.Коссака відновили становище на Маківці і спільно з іншими відбили кілька потужних наступів противника, утримали важливий вузол оборони на Бескидах. Перша велика перемога січового стрілецтва увійшла в історію [3, 97].

Командування належно відзначило бойові заслуги Г.Коссака: він був нагороджений Військовим Хрестом заслуг III ступеня, підвищений у ранзі до полковника і призначений командиром створеного на базі Легіону 1-го полку УСС [Литвин М., Науменко К., 103]. З притаманною для нього енергією він уживав заходів для підвищення боєздатності полку. Не чекаючи дозволу, сформував третій курінь, створив у складі куренів мінометні та кулеметні підрозділи, удосконалив структуру Коша, де проходило підготовку молоде поповнення, заснував вишкіл УСС, доклав зусиль для створення польового шпиталю, введення до штату польових священиків.

Діяльність командира дала позитивні наслідки вже наприкінці серпня 1915 р., коли полк втягнувся у запеклі бої у подільських степах між Серетом і Стрипою. У Львівському архіві збереглося чимало документів, зокрема донесень командирові полку від отамана Сеня Горука, четаря Петра Франка (сина Івана Франка), поручника Андрія Мельника (згодом провідника ОУН). Вони свідчать не тільки про запеклий характер боїв, а й про військову доблесть січовиків Коссака. В найскладніших ситуаціях командир не втрачав управління куренями. Його накази були завжди обґрунтовані, чіткі й оперативні, вони сприяли успіхам бою [II, 11].

Амбітність та імпульсивність Гриця Коссака призвели до зростання напруженості у стрілецькому середовищі. 18 листопада 1915 р. старшини надіслали до Загальної Української Ради листа, де йшлося про необхідність усунення отамана Коссака. Цю ж вимогу було поставлено перед членом Української Бойової Управи професором Іваном Боберським. У березні 1916 р. полковник Коссак залишив посаду командира полку. В останньому наказі він подякував стрільцям і старшинам за службу і зазначив "І на дальше наша ціль однакова: остоюємо і дальше будемо працювати для добра і на славу нашої Вітчизни"

[4, 117]. І він працював. Командував куреном, згодом був призначений заступником командира полку. На початку 1918 р. очолив вишкіл близько тисячі молодих стрільців. Улітку 1918 р. привів своїх вихованців на Херсонщину, потім Катеринославщину. А в жовтні січовиків перекинуто до Чернівців. Там полковника застав кінець Першої світової і початок нової війни.

1 листопада 1918 р. до Чернівців, де розмістився полк УСС, прийшла хвилююча звістка про повстання у Львові. Згідно з наказом його керівника Дмитра Вітовського січовики виїхали до галицької столиці. Військові невдачі 2 листопада, а особливо втрата Головного залізничного вокзалу, доповідь отамана С.Горука про катастрофічне зменшення українського війська у Львові і затримку з прибуттям Легіону УСС надзвичайно вразили Д.Вітовського. Він звернувся до К.Левицького з проханням звільнити його з посади командувача. Але його відставка не була прийнята. Водночас йому на допомогу прибули досвідчені військовики полковники М.Маринович та Г. Коссак. Д.Вітовський запропонував призначити останнього командувачем військами, але К.Левицький спочатку не погодився і наказав йому перебрати на себе оперативні справи в Генеральній команді, які він і виконував до 5 листопада [Литвин М., 74].

Зрозуміло, що військово-мобілізаційне будівництво, створення регулярних збройних сил, окремих військових формувань, їх бойові дії у перші дні битви за Львів проходили в умовах недостатнього управління з боку Начальної Команди, нерідко в умовах стихії та безвладдя. Українське керівництво головні надії поклало на регулярне військо – Легіон УСС, підрозділи якого прибули до Львова із запізненням – лише 3 – 5 листопада.

Того ж таки 5 листопада сталася зміна командування українського війська. Головну команду очолив отаман (від 9 листопада – полковник) Г. Коссак. Саме з приходом недавнього командира УСС розпочалася реорганізація безсилої за тодішніх критичних обставин Начальної Команди. Її пресовий референт О.Кузьма слушно зазначав: “Нещаслива була сама організація головної команди. Тут все ще тяглася імпровізація з перших днів, шукання і через те у штабі панував неймовірний хаос. Все

робилося похапцем, всякі справи без розбору налагоджував той, хто був під рукою, і ніхто не мав однозначної відповідальності за свою роботу” [Кузьма О., 11].

Новий комендант намагався впорядкувати українське військо у Львові. Під його орудою сформувалися групи (відтинки) і підгрупи, а ланцюгом з 24 опорних пунктів утворено суцільну фронтову лінію. Підсилено ключові вузли опору: Цитадель, Головну пошту, Сейм, Підзамче. Як наслідок – щойно утворений фронт стабілізувався і практично зберіг свою конфігурацію до кінця битви за Львів. Саме за нового коменданта розпочалися планові бойові операції.

Полковник Коссака чітко усвідомлював, що українського війська для перемоги у Львові замало, і 5 листопада надіслав наказ Повітовим та Окружним військовим комісарам, у якому застерігав: “Львів, який ми недавно здобули, сильно zagrożений, Поляки напірають як скажені. Шліть зараз підмогу до Львова! Всі парубки і хлопи в дорогу до столиці краю! Зброю тут дістанете! Як не прийдете, стратимо Львів, а за тим всю владу і волю у краю!” [Литвин М., 85].

Українська Національна Рада сподівалася, що новий командувач і прибулі Січові стрільці кардинально вплинуть на ситуацію й забезпечать швидку перемогу над противником. Г.Коссака теж намагався справдити надії керівництва держави. Однак становище українського війська залишалося складним.

5 листопада місто охопив вогонь запеклих боїв. Всі відтинки фронту чекали на допомогу, але резервів Начальна Команда не мала. За тих обставин полковник Коссака підтримав ухвалу штабу посилити ключові пункти – Цитадель, Головну пошту, Сейм і Підзамче – стрілецькими сотнями полку УСС. Цю постанову критикують більшість дослідників українсько-польської війни. Безперечно, розпорощення полку УСС зменшило його бойовий потенціал як військової частини і прирєкло вишколених січовиків на пасивні, здебільшого оборонні дії. І все ж помилку командувача до певної міри можна виправдати: на цей крок Г.Коссака пішов вимушено, під тиском важких фронтових обставин.

Під вечір 5 листопада провід поляків у Львові запропонував розпочати переговори про перемир'я. На нараді

Національної Ради голоси розділилися. Одні пропонували відхилити переговори, дехто вважав їх корисними для зміцнення армії. Цілком слухну пропозицію висловили військовики: Національній Раді виїхати зі Львова і розв'язати їм руки. На жаль, до неї не прислухалися. Не було підписано перемир'я і вночі 6 листопада [Макарчук С.А., 47].

Врешті, у середині дня 6 листопада, Г.Коссака повідомив обидві сторони про порушення легіоністами умов пропонованого перемир'я. Поляки зненацька захопили повністю Левандівку, північну частину Львова, почали інтенсивний обстріл Головної пошти, а головне – перерізали шлях на Жовкву, що ним до Львова йшли транспорти з харчами. Залишалася тільки одна артерія безпечного доступу до міста – через Личаків [Литвин М., 76].

Поразка українців у боях за Львів 7 листопада спричинила ще одну поспішну заміну головного коменданта. Треба зауважити, що відносини отамана із старшинським складом УСС й раніше не були ідеальними. На жаль, Національна Рада не врахувала цієї обставини, призначаючи Г.Коссака на командувача. Розроблений начальною командою план операції провалився, що стало очевидним навіть для недосвідчених віськовиків, і це дало опозиції зручний привід усунути жорсткого коменданта. Під тиском старшин Г.Коссака 8 листопада подав у відставку. Її одразу ж прийняла Національна Рада, яка сподівалася заміною командування (третього протягом 9 днів!) домогтися перелому у львівській битві.

У січні 1919 р. Гриць Коссака був призначений командиром новоствореного 3-го галицького корпусу, який обороняв південне крило українсько-польського фронту від Городка до Турки і мав у тилу надзвичайно важливий Дрогобицько-Бориславський нафтовий басейн. До корпусу входили Львівська, Самбірська, Стрийська і Гірська бригади, що вели в основному оборонні бої. Невдовзі під командуванням Г.Коссака їм довелося взяти участь в одній з найбільших за війну Вовчухівській операції. Її завданням було здобути Львів і пересунути український фронт на лінію Сяну. На першому етапі головне завдання – рішучим наступом перерізати залізничну лінію Львів-Перемишль – виконували війська полковника Коссака, хоча не

мали необхідної для наступу переваги. 16 – 17 лютого 1919 р. курені Львівської та Самбірської бригад енергійним натиском захопили Любінь Малий і підійшли впритул до залізниці. Галицька артилерія вела обстріл польських панцерних поїздів. Але 19 лютого поляки завдали сильного удару. На допомогу частинам Коссака підійшла бригада УСС під командуванням О.Букшованого. З півночі підійшли частини 1 корпусу О.Микитки: ділянка залізничного шляху від Городка до Судової Вишні цілком контролювалася вогнем галицької артилерії. Завдання першого етапу операції було практично виконане. Полковник Коссак переніс свій командний пункт ближче до переднього краю у село Гошани і готував війська до наступу на Перемишль [6, 178].

У ті дні до ставки командувача армії генерала Омеляновича-Павленка прибула місія Антанти, яка категорично вимагала припинити активні бойові дії і розпочати переговори щодо перемир'я. Під тиском Парижа президент Петрушевич погодився. Хоча командування армії і корпусів відмовлялися припинити операцію у момент її найвищого піднесення, та вони змушені були підкоритися політичному проводу. 25 лютого на фронті наступила тиша. Невідомо з яких причин на початку березня Г.Коссака замінили генералом колишньої російської армії Генбачевим і призначили командувачем запілля Галицької армії. Дехто безпідставно звинувачував Коссака в тому, що треба було головний удар корпусу спрямувати на Перемишль замість штурму Городка, хоч план операції розробляв штаб армії [Литвин М., 234].

На початку червня 1919 р. керівництво ЗУНР прийняло рішення сформувати ще два корпуси. Командиром 5-го галицького корпусу було призначено полковника Г.Коссака. До нього мали увійти Тернопільська, Бучацька і Чортківська бригади. Хоча до війська зголосилося близько 90 тисяч добровольців, через нестачу зброї сформувати повністю корпуси не вдалося. Зброї та амуніції вистачило лише на одну Тернопільську бригаду. Після переходу армії за Збруч і об'єднання її з армією УНР Г.Коссака повернули на посаду командувача запілля. Він продовжував займатися поповненням армії і його вишколом. Галицька армія до глибокої осені 1919 р. майже не виходила з боїв, мала великі втрати на більшовицькому і денікінському фронтах, а особливо

восени від пощесті плямистого тифу. Полковник тяжко переживав військові невдачі армії та втрати серед старшин і стрільців, з якими перебував уже третю війну. Коли стало відомо про угоду С.Петлюри з Варшавою за рахунок Галичини, Г.Коссак заявив: “Після безглузлого і злочинного запродання нашої землі теперішнім українським урядом Польщі далі служити йому не буду” [5, 57].

Коли Українська галицька армія опинилася у складі денікінської, Г.Коссак з групою старшин і стрільців покинув армію і дістався до Закарпаття. У 1920 р. польські власті розклеїли оголошення про розшук за винагороду полковника Г.Коссака, арештували його молодшого брата Тараса і утримували його у дрогибицькій тюрмі. Вороття у Галичину не було. Того самого року він перебрався у чеський табір інтернованих галицьких частин у місті Німецьке Яблонне.

Отже, Г.Коссак взяв активну участь у створенні легіону УСС, керував його підрозділами. Згодом, уже в УГА, прославився в битві за Львів, проломом під Чортковом, у боях з більшовиками і денікінцями. Визвольні змагання 1914 – 1920 рр. стали для нього школою політичної боротьби за незалежність і соборність України.

Перспективним напрямком дослідження теми є вивчення діяльності Гриця Коссака у Наддніпрянській Україні.

I. Державний архів Львівської області (далі ДАЛО) – Ф. 257. – Оп. 1. – Спр. 136.

II. ДАЛО – Ф. 257. – Оп. 1. – Спр. 1723.

III. ДАЛО – Ф. 257. – Оп. 2. – Спр. 1044.

1. Див.: Волинець С. Предвісники і творці листопадового зриву. Західноукраїнські громадські і політичні діячі. – Вінніпег: Тризуб. 1965. – 113 с.; Гуцуляк М. Перший листопад 1918 року на західних землях України зі спогадами і життєписами членів Комітету Виконавців Листопадового Чину. – Київ: Либідь, 1993. – 250 с.; Кузьма О. Листопадові дні 1918 р. – Львів: Б.в., 1931. – 67 с.

2. Див.: Гордієнко В. Листопад. Сходження на Голгофу (Історія УГА) // Літопис Червоної Калини. – 1991. – Ч. 1. – С. 4 – 7; Литвин М., Науменко К. Історія галицького стрілецтва. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 1989. – 230 с.; Литвин М. Українсько-польська війна 1918 – 1919 рр. – Львів: Інститут

українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України; Інститут Східно-Центральної Європи. – 1998. – 488 с.; Макаруч С.А. Українська республіка галичан. – Львів: Світ, 1997. – 192 с.; Якимович Б. Збройні сили України: Нарис історії. – Львів: Просвіта, 1996. – 359 с.

3. Бабій О. Маківка // За волю України. Історичний збірник УСС. – Нью-Йорк: Братство УСС, 1967. – 608 с.

4. Думін О. Історія Легіону Українських Січових Стрільців // Дзвін. – 1991. – Ч. 10. – С. 110 – 132.

5. Українські січові стрільці Дрогобиччини // Дрогобиччина – земля Івана Франка. – Дрогобич: Бескид, 1993 [Репр. Вид. 1973 р.]. – С. 85 – 90.

6. Шишка О. Слідами листопадових боїв. – Львів: Львівська Політехніка, 1993. – 236 с.

Оксана Медвидь. Участие Гриця Коссака в освободительном движении 1914 – 1920 гг. В статье исследуется процесс формирования общественно-политических взглядов Г.Коссака на фоне социально-экономической и политической жизни Западной Украины первой половины XX ст., освещается его участие в боевых операциях Первой мировой войны, военно-организационная деятельность в период становления Вооруженных сил Западноукраинской Народной Республики и Украинской Народной Республики 1918 – 1920 гг.

Ключевые слова: Гриць Коссака, легион УСС, Галичская армия, национально-освободительное движение.

Oksana Medvid'. Gryts Cossak's Participation in National Liberation Movement (1914 – 1920). In this article the author observes the process of G.Cossak's social and political views formation on the background of the social, economic and political life of Western Ukraine in the first half of the 20th century. The author describes his participation in the military actions during World War I, military activity during the period of West Ukrainian People's Republic and Ukrainian People's Republic Armed Forces formation at 1918 – 1920.

Key words: Gryts Cossak, Galician army, the National Liberation Movement.